

NÉMETH ZSOLT

ÚJ NARRATÍVA EURÓPÁRÓL: MAGYAR „ORSZÁGJELENTÉSEK” AZ EU TÖBBI TAGJÁRÓL

Lovász László Gábor – Trócsányi László (szerk.): *Európai körkép*, Ludovika Egyetemi Kiadó Nonprofit Kft., Budapest, 2020, 850 oldal

2010 után Magyarországon sok minden lehetségessé vált, amit korábban főszabályként lehetetlennek véltünk, vagy nem is nagyon gondoltunk rá: meg tudtuk fordítani a demográfiai folyamatokat, gazdasági növekedést tudtunk teremteni a költségvetési hiány növekedése nélkül, közben „saját zsebünkben” építettünk ki gázvezeték-kapcsolatot a szomszédos országokkal, megnyitottuk a szavazati joggal is járó magyar állampolgárság felvételének lehetőségét a határon túli magyarok számára, nagy hatalmak hazánkra nehezedő nyomásgyakorlásával tudtunk eredményesen dacolni. Ezekhez képest kis dolognak tűnik, mégis keveseknek jutott eszébe – európai, nemzetközi és civil szervezetek, valamint egyes államok hazánkat különféle szubjektív és többnyire kettős mértékek szerint mérvegető és ezek alapján főszabályként elítélő országjelentéseit olvasgatva –, hogy nem csak ők írhatnak rólunk országjelentést, hanem mi is örölünk.

Volt, akinek ez is eszébe jutott, sőt olyan is akadt, aki megírja. Legalábbis erre enged következtetni az *Európai körkép – Európai értékek és megvalósulásuk az Európai Unió tagállamaiban az adatok és számok tükrében* című kötetet, amelyet egy hétfős szerzői csapat (Lapu Árpád, Lovász László Gábor, Sándor Lénárd, Perlaki Beatrix, Sulyok Márton, Szesztay Ádám, Szigeti István) állított össze, és Trócsányi László, a Magyar Jogász Egylet elnöke, a Mádl Ferenc Intézet tiszteletbeli elnöke és Lovász László Gábor miniszterelnökségi miniszteri biztos, volt ENSZ emberi jogi szakértő közös szerkesztésében 2020 végén jelent meg a Ludovika Egyetemi Kiadónál.

Azért fogalmaztam úgy, hogy „erre enged következtetni”, mert a kötetben szereplő 26 tanulmányt a szerzők nem nevezik *országjelentések*nek. Műfajilag azonban a tanulmányok sok szempontból kimerítik az *országjelentés* fogalmát, hiszen azonos szempontok szerint, azonos tematikai bontásban tárnak az olvasók elé adatokat az Európai Unió 26 országáról. Annyiban is *országjelentések* gyűjteményének tűnik ez a kötet, hogy az EU-tagállamok közül egyedül arról az országról, ahol a jelentések készültek: Magyarországról nem szerepel tanulmány. Ez így van máshol is: például az Egyesült Államok Külügyminisztériuma sem készít jelentést az Egyesült Államokról azokban a témákban, amelyek alapján évente jelentéseket bocsát a közvélemény rendelkezésére a világ számos országáról.

Ha viszont valaki ennek ellenére amellett érvel, hogy mégse nevezzük *országjelentéseknek* ezeket a tanulmányokat, annak is igaza lehet, hiszen a tanulmányok nem egy szervezet vagy intézmény nevében készültek (bár a szerzők életrajzából látható, hogy mindegyikük – esetleg más munkáik mellett – vagy egy EU-s intézménynél, vagy a Miniszterelnökségnél dolgozik), tehát alapvetően hivatalos státusszal nem rendelkező dokumentumokról van szó.

Emellett abban is elütnek ezek az *országjelentések* a hivatalosaktól, hogy túlzás nélkül „agyondokumentáltak” nevezhetők: szinte minden mondat-hoz jegyzet csatlakozik, amely általában a kötet összeállításakor interneten elérhető legaktuálisabb forrás linkjét tartalmazza. A jegyzetek többsége ráadásul csak az egy-egy ország vonatkozásában felhasznált forrásokra utal. Végtelen hosszú azoknak a nemzetközi és EU-s, illetve Európa Tanácsi dokumentumoknak a listája is, amelyek nem szerepelnek a jegyzetekben, de amelyek állításaira, adataira sűrűn utalnak, szövegükbe rejtve, az országtanulmányok. Az ilyen mélységű dokumentáltság sajnos nem jellemző a hivatalos országjelentésekre. Én azonban éppen ezért beszélek a Trócsányi–Lovász kötetéről úgy, mint magyar *országjelentések* gyűjteményéről, mert hátha sikerül ezáltal a tanulmánygyűjtemény által magasabbra emelni a hivatalos országjelentések számára is a léctet, és egy napon eljutunk odáig, hogy ha már egy szervezet vagy egy ország más országokról jelentéseket készít, akkor venni fogja a fáradságot, hogy versenyre keljen ennek a nem hivatalos jelentésgyűjteménynek a tényszerűségével.

Tematikájukban is újszerűek a Trócsányi–Lovász tanulmányok a hivatalos országjelentésekhez képest.

Megjelennek bennük a *klasszikus* kérdéskörök, például az egyenlő bánásmód és diszkrimináció kérdése, vagy az egyes országoknak az a szabadságfoka, amelyet politikai és igazságszolgáltatási rendszerük biztosít, továbbá számos egyéb emberi jogi vonatkozás, nem is beszélve olyan gazdasági és gazdaságpolitikai kérdésekről, mint az állami szektor aránya nemzetgazdaságban, a külföldi beruházások biztonsági ellenőrizhetősége, a korrupció, vagy a zöldgazdaság terén elért eredmények (esetleg eredménytelenségek). Ezek kapcsán is találkozhatunk meglepő adatokkal; például azzal, hogy Svédországban vagy Franciaországban nagyságrendekkel több antiszemita bűncselekmény történik, és a zsidóság – az EU mérése szerint – sokkal inkább fenyegetve érzi magát, mint a közép-európai országokban, vagy azzal, hogy egyes közép-európai országok (például hazánk) már 2017-ben előrébb tartottak a villanyautók elterjedésében, mint egyes nyugat-európaiak (például Olaszország). Páratlan betekintést nyújt a kötet az ENSZ emberi jogi főbiztosának jelentéseibe, amelyek Luxemburg kapcsán felhívják a figyelmet a rendkívül problematikus börtönviszonyokra, Hollandia kapcsán a rendőrség által alkalmazott etnikai profilalkotásra, vagy Franciaország kapcsán arra, hogy a közbiztonsági intézkedések hatásági visszaélésekre adnak lehetőséget.

Az antiszemitizmus kapcsán a diszkrimináció elleni küzdelemről szóló fejezet egyik érdekessége, hogy nemcsak az utóbbi időszak antiszemita bűncselekményeinek statisztikáit sorolja fel, ahogy például az amerikai emberi jogi országjelentések, hanem mindegyik tárgyalt ország kapcsán bemutatja az állam erőfeszítéseit is ezek megfékezésére. Ez már csak azért is nagyon fontos hozzáadott érték az európai antiszemitizmus témaköréhez, mert – tudomásom szerint – nincs (vagy, ha esetleg van is, akkor sem közismert) olyan kimutatás, amely adatszerűen áttekinthetővé, összehasonlíthatóvá tenné az EU-tagállamok fellépését az antiszemitizmus ellen. Maga az EU is csak az antiszemita bűncselekményeket és a zsidóság veszélyeztetettség-érzetét tartja számon. Egyedisége miatt ennek az adatbázisnak a publikálása azért is jelentős – azért is lenne érdemes a hivatalos országjelentéseknek tanulniuk belőle –, mert így nem az országok hibáztatásának eszközévé lealacsonyítva jelenik meg az antiszemitizmus problematikája, hanem a zsidóság tényleges biztonsági helyzete és jogegyenlősége felmérésének igényével. Azzal szembesíti például az olvasót, hogy hiába tesznek nagyon sokan nagyon sokat és nagyon őszintén számos nyugat-európai országban a zsidóság megismertetéséért és az antiszemitizmus üldözéséért, ha közben az állam bevándorlás- és menekültpolitikája mellőzi ezt a szempontot (vagy legalábbis nem kellő hatékonysággal érvényesíti – vannak ugyanis országok, ahol antiszemitizmus ellenes tanfolyamot végeztetnek a bevándorlókkal, azt viszont nem tudják biztosítani, hogy a kurzus elvégzése után az illető már nem lesz antiszemita). Az ilyen esetekben, az antiszemitizmus elleni minden őszinte erőfeszítés mellett is, szinte napról napra romlik a zsidóság biztonsági helyzete.

Mint az antiszemitizmusnak és az ellene folyó küzdelemnek ez az egyidejű dokumentálása is érzékelteti, a Trócsányi–Lovász kötet sok szempontból új narratívát próbál bevezetni az Európa-politikai diskurzusba. Azt mondhatjuk, hogy ennek az új narratívának a lényege, hogy „a dolgot őt magát nézzük”. (A kifejezés Bocskaitól kölcsönöztem, amiből persze érzékelhető, hogy nem annyira ténylegesen új, mint inkább a hivatalos országjelentések szerzői által egyre inkább mellőzött narratíváról van szó. Lehet, hogy inkább magyar narratíváról, mint új narratíváról kellene beszélnem.) Azaz ne azért foglalkozunk a problémákkal, hogy bebizonyítsuk egy országról, hogy annak kormánya jó vagy rossz, hanem azért, hogy feltárjuk és megértsük a problémákat, ami megoldásuknak is az alapja.

Ennek az új narratívának képezik a részét az *Európai körkép* országtanulmányainak azok a témaválasztásai is, amelyek elvértve sem nagyon jelennek meg a hivatalos országjelentésekben, bár – amint a kötet előszava utal rá – az Európai Unió jogrendszerében fontos helyet foglalnak el. Ilyen a tagállamok nemzeti és alkotmányos identitása, beleértve az őshonos kisebbségek identitását és helyzetét is, a családpolitika, a kereszténység, mint közösség és a keresztények személyes helyzetét is magába foglaló vallásszabadság helyzete,

az állampolgárok biztonsága, valamint a tagállamok tudománypolitikája. Az alábbiakban csak néhányra térek ki ezek közül.

Mindegyik tanulmány – egy rövid geopolitikai bevezetőt követően – az adott ország nemzeti és alkotmányos identitásának bemutatására tett kísérlettel kezdődik. Bár így sehol nincs kimondva, de megítélésem szerint ez is azt a célt szolgálja, hogy a többi tárgyalt témát is próbáljuk meg az ország sajátosságainak: geopolitikai helyzetének és nemzeti identitásának az összefüggésében megérteni. Nem mindegy például, hogy ugyanazt a kérdéskört egy régóta sértetlen szuverenitású és demokráciájú, nagy, nyugat-európai állam, vagy egy szintén nyugat-európai, de egy diktatúra alól csak pár évtizede felszabadult ország, vagy egy nálánál majdnem pont százszor nagyobb lakosságú, hatalmas állam szomszédságában élő és annak sokáig a megszállása alatt állt, apró EU-tagállam kapcsán szemléljük.

A nemzettudat, mint a tanulmányok kiindulópontja, arra is alkalmas, hogy a nemzet helyzete és értéke ismét elnyerje méltó helyét az Európával kapcsolatos narratívában. A nemzeti kérdés tárgyalásának fontos összefüggése az EU és a tagállamok közötti hatáskör-megosztás, amelynek kapcsán a tanulmányok rövid bepillantást engednek az országok álláspontjába az európai jövőképről. Ugyanakkor az Európai körkép narratívájában a nemzeti kérdés nem merül ki pusztán a hatáskörök problémájában, hanem igyekszik bemutatni a tárgyalt nemzet kulturális, történelmi önképét is, sőt számos ország esetében kitér az ellenségképekre, illetve azok – időnként drámai mértékű – változásaira is. Ilyen változás például, hogy 1996-ban még a szlovákok 40%-a, 2014-ben már csak 5%-a tartotta Magyarországot veszélyforrásnak, és a nemzettudatukban érvényesülő, erős pánszláv hatás ellenére is legnagyobb arányban (igaz, ez is csak 22%) Oroszországot jelölték meg Szlovákiára leselkedő veszélyként. Sajnos Romániában nem ilyen jó a helyzetünk: bár ott is előznek minket az oroszok a viszolygás tárgyát képező országok listáján, de rögtön utánuk mi következünk: több mint a romániai társadalom fele viszonyul negatívan hazánkhoz is. Különösen impozáns viszont a lengyel-litván viszony változása: a litvánok nagy többsége szerint ma már Lengyelország – amellyel Litvánia viszonyát a 20. században súlyos területi viták terhelték meg, nem is beszélve a máig is problémákat felvető kisebbségi kérdésről (a főváros mintegy ötöde, környékének pedig többsége lengyel, akik elég gyér nyelvi jogokat élveznek) – az első számú szövetségesük nemzeti érdekeik érvényesítésében.

A tanulmányok számos esetben a nemzettudattal kapcsolatos, koncepcionális vitákkal ismertetik meg az olvasót. Megtudjuk például, hogy Cipruson – a görög- és a törökajkú és vallású népesség közismerten antagonisztikus szembenállása mellett – a magukat ciprusi görögöknek és a magukat görög ciprusiaknak érzők között is történelmi ellentét feszül. Megtudjuk, hogy vannak portugálok, akik úgy látják, hogy a gyarmati múltból is táplálkozó kul-

turális örökségük pótolhatatlan hozzáadott értéket képvisel a világ kulturális sokszínűségében, és vannak olyanok is, akik szerint semmiben sem különböznek jobban a világ többi népétől, mint azok egymástól.

Végigfutva a tárgyalt országok nemzettudatával foglalkozó szövegrészeket, a magyar ember feltankolhatja magát némi türelmi tartalékokkal azok iránt a kritikusaink iránt, akik képtelenek megérteni, hogy kormányunk politikájának miért első számú vezérelve a nemzeti megmaradáshoz való ragaszkodás. Hogyan értenék meg, hogy nekünk miért nem mindegy Szent István, Hunyadi János és Batthyány Lajos örökségének a jövője, például egy olyan nemzethez tartozók, akiknek az egyetlen hivatalos nemzeti ünnepét is csak pár éve jelölték ki, arra emlékezve, hogy ők alapították a világ első falumúzeumát, és a 19. században a fővárosból az emberek elkezdtek oda kijárni piknikre? (A felhozott példa a svéd zászlóünnepre utal.) Hát persze, hogy ott más az emberek többségének az érzékenysége az idegen kultúrákból való tömeges bevándorlással szemben, mint minálunk!

A nemzettudat kérdésköréhez kapcsolódóan, egy kivétellel az összes országtanulmány (a kivétel Málta) kitér az őshonos nemzeti kisebbségek identitására, helyzetére, az ország őket érintő kisebbségpolitikájának főbb jellemzőire. Több ország esetében a kisebbségpolitikai rész lényegesen terjedelmesebb, mint az ország többségi nemzettudatának ismertetése, ami vélhetően arra vezethető vissza, hogy – legalábbis interneten – könnyebb a kisebbségi kérdéssel, mint a többségi nemzettudattal kapcsolatos forrásokhoz hozzájutni. Ez mindenképpen elgondolkodtató az Országgyűlés mellett működő Kárpát-medencei Magyar Képviselők Fóruma azon kezdeményezésének a kapcsán, hogy a nemzeti identitáshoz való jog kerüljön be az alapvető emberi jogok közé. Az elmúlt évtizedekben – jelentős mértékben magyar erőfeszítéseknek köszönhetően – a nemzetközi fórumokon sok szó esett és számos dokumentumot fogadtak el a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól. Az ezzel kapcsolatos viták számos tanulmány és adatbázis elkészítéséhez hozzájárultak. A legutóbbi évekig ugyanakkor a többségi nemzethez tartozók jogát az identitásukhoz magától értetődőnek és magától értetődően érvényesülőnek tekintettük, és a tudományos élet is inkább néprajzi vagy kulturális antropológiai, mintsem jogi szempontból foglalkozott vele. Az *Európai körkép* egyik láttelepe, hogy egyszerre van szükség a kisebbségi kérdés, valamint az általános nemzeti identitás témájában európai összehasonlító kutatásokra.

A magyar olvasó Románia és Szlovákia kapcsán óhatatlanul érzékeli, hogy a kötet nem tekinthető a kisebbségi kérdés minden fontos elemét maradéktalanul felvonultató adatbázisnak. Ezzel együtt is látni kell, hogy az *Európai körkép* az Európáról szóló narratíva lényeges elemévé kívánja tenni, hogy kisebbségpolitikai, nemzetiségpolitikai mérce szerint is legalább nagyvonalakban összehasonlítsuk a tagállamokat. Ebben a tekintetben is a kötet egyik hozzáadott értékét képezik az ENSZ emberi jogi főbiztosa által tett megállá-

pításokra történő utalások. Megtudhatjuk például, hogy az emberi jogi min-taállamnak tartott Svédországban is jogsérelmek érik a számikat, és a főbiztos a nemzetközi normákkal összeegyeztethetetlennek tartja, hogy Görögországban több kisebbségnek még a létét is tagadják. A könyv érdeme, hogy kitér a működő nemzetiségi autonómiamodellekre, ott, ahol ilyenek vannak. Nem foglalkozik ugyanakkor behatóan a kisebbségek autonómiatörekvéseivel az olyan országokban, amelyekben nem működik nemzetiségi autonómia, de megfogalmazódik rá az igény.

Kedvezően befolyásolhatja az európai kisebbségjogi narratívát, hogy a tanulmányok óvatos fogalmi elhatárolás kialakítására törekszenek ezen a téren. Világosan megkülönböztetik az őshonos nemzeti és etnikai kisebbségeket a bevándorló közösségektől, valamint más – például a szexuális – kisebbségektől. Érzékelhető óvatossággal közelítik meg a balti államok helyzetét, bemutatva, hogy a területükön élő oroszok lakosság problematikájában hogyan keveredik össze az őshonosan (már a szovjet megszállás előtti időkben is) ott élő orosz kisebbség és a szovjet megszállás idején betelepítettek kérdésköre. Mivel az őshonos és a megszállók által betelepített oroszok nyelve ugyanaz, a gyakorlati intézkedések szintjén nehezen választhatók szét az őshonosan ott élők és a betelepítettek jogai. Ez az ellentmondásos helyzet állandó vitát eredményez a betelepítetteket lényegében bevándorlóként kezelő balti államok és az egész kérdéskörre egységesen nemzeti kisebbségi kérdéskörként tekintő európai, illetve nemzetközi szervek között.

A tanulmányok következetesen kiemelt figyelmet szentelnek mind a kisebbségpolitikai részben, mind az antidiszkriminációs fejezetben a roma közösségek, illetve a hozzájuk tartozók helyzetének. Itt is sűrűn idézik az emberi jogi főbiztos kritikáit. Tekintve, hogy Magyarországon a legnagyobb nemzetiséget a romák alkotják, magyar szempontból ez a kiemelt figyelem – és tagállamoknak a romák helyzete szempontjából történő összehasonlítása – mindenképpen indokoltnak mondható. Ugyanakkor csak egy-egy ország esetében hívják fel a szerzők arra a figyelmet, hogy az ottani roma közösségek nem feltétlenül képezik akkora részét a társadalomnak, mint egyes közép-európai országokban (hazánkon kívül leginkább Romániában, Szlovákiában, Bulgáriában és Csehországban.) Ennek megemlézése némelyest magyarázatot adhatna arra, ami viszont többé-kevésbé érzékelhető a kötet tanulmányaiból, hogy ezekben az országokban a romák helyzete többnyire kevesebb figyelmet élvez, mint minálunk.

Vannak országtanulmányok, amelyek vallásszabadsággal foglalkozó részében döbbenetes adatokkal találkozhatunk. Kevesen tudják például, hogy Finnországban a főügyészség állásfoglalása szerint önmagában véve a Biblia (nem megfelelő kontextusban történő) idézésével is bűncselekményt lehet elkövetni. Hollandiában ügyészségi vizsgálatot folytattak református lelkészek ellen, amiért aláírtak egy amerikai nyilatkozatot arról, hogy mit vallanak a

keresztény tanítások a családetikáról. Spanyolországban nagyságrendekkel több vallási bűncselekményt követnek el keresztények ellen, mint muszlimok ellen. Svédországban minden negyedik keresztény diákot már megalázta legalább egy tanára a hite miatt. Luxemburgban 2016-ban megszüntették a szülőknek azt a jogát, hogy iskolai tantárgynak választhassák a vallásoktatást gyermekeiknek, és helyette kötelezően bevezették az „élet és társadalom” tantárgyat. Csoda-e, ha az az Európa, amelyben mindez így történhet, nem siet fellépni az erdélyi magyar egyházi ingatlanok restitúciójában való részvételük miatt elítélt erdélyi magyarok védelmében?

A fentiekben jórészt csak olyan vonatkozásokat említettem, amelyek szomorúsággal tölti el az embert, aki valamikor abban reménykedett, hogy a nyugat-európai demokráciák hivatkozási alapul szolgálhatnak a közép-európai problémák megoldására. Valójában azonban az egész könyvre az a szemlélet jellemző, amelyet az antiszemitizmus kapcsán említettem: jó és rossz, sikerek és kudarcok, az épülés és a pusztulás jelei szinte kéz a kézben járnak, egymás összefüggésében jelennek meg a Trocsányi–Lovászy-féle *országjelentések*ben. Mondhatni: a rossz dolgokat a jó dolgok összefüggésében vizsgálja ez a könyv, de a jó dolgok kapcsán is gyakran figyelmeztet, hogy az összkép kevésbé szívderítő. Magyarországról alapvetően nincs ebben a könyvben szó, legfeljebb az adatok értelmezését a magyar olvasó számára megkönnyítendő szerepelnek néhol magyar összehasonlító adatok. Mégis fontos olvasmány lehet ez a könyv hazánk helyzetének a megismeréséhez. Azt tárja ugyanis elénk, hogy amiért minket kritizálnak, vagy éppen mi kritizáljuk magunkat, azzal hogyan állnak a többi tagállamok. Előfordul, hogy jobban. De az is, nem is ritkán, hogy rosszabbul. Érdeemes tehát az *Európai körkép*et azért forgatni, hogy elfogulatlan európai összehasonlításban szemlélhessük magunkat.